АБ НЕКАТОРЫХ АСАБЛІВАСЦЯХ МАСТАЦКАЙ СТРУКТУРЫ РАННІХ АПАВЯДАННЯЎ М.ГАРЭЦКАГА

М.Караткоў

г.Магілёў

Асаблівасці светаўспрымання, мастацкага мыслення, канцэпцыі рэчаіснасці М.Гарэцкага вызначылі адметнасць яго індывідуальнага стылю як унутранага адзінства мастацкай структуры твораў і адбіліся на ўсіх яе ўзроўнях. Так, маштабнасць мыслення пісьменніка і яго героя яскрава выявілася ўжо ў ранніх апавяданнях. Іх праблематыка, сюжэты — патэнцыяльна раманныя, што зазвычай не ўласціва "малой прозе". Сучаснасць, мінулае, а ў нейкай ступені — і будучыня роднага краю, штодзённы побыт і "вечныя" праблемы -- усё гэта знітоўваецца ў непадзельнае цэлае і знаходзіць сваё выразнае адлюстраванне ў цесных жанравых рамках апавядання. Што ж дазваляла маладому празаіку дасягнуць такой "канцэнраванасці" пісьма?

Думаецца, перш за ўсё — пераважнае выкарыстанне прамой формы псіхалагічнага выяўлення. Непасрэднае, лірычнае па свайму характару выказванне думак, пачуццяў, настрояў героя давала магчымасць дастаткова глыбока раскрыць яго характар, а праз тое — і праблематыку, змест твора ў цэлым. А разам з тым — у поўнай меры пазбавіцца ад непазбежнай пры звароце да чыста эпічных сродкаў расцягнутасці апісанняў. Тыя ж вынікі мела і "эксплуатацыя" пісьменнікам у сваіх мэтах такой уласцівасці мыслення чалавека як асацыятыўнасць.

Вось Клім Жамойскі, з прыкрасцю думаючы, што сяляне маглі б даўно мець куды лепшую лазню, калі б на яе пусцілі патрачаныя на гарэлку грошы, успамінае, што "Мікіцёнак Панас кожны дзень п'е "ханжку" як ваду, а Язэп мажа ёю ногі ад прастуды. Успомніў ён, бог знае к чаму, што матка корміць вепраў у хаце і ў хаце гразка. Дрэнна..."[1]

---

1. Гарэцкі М. У лазні// Гарэцкі М. Збор твораў: У 4-х т. — Т. 1. Мн.: Маст. літ., 1984. -- С. 50.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А. А. Кулешова

Зразумела, аб уласнай хаце успомніў Клім не "[illegible]", а па асацыяцыі з брудам у лазні. Праз тое заглыбленне [illegible] рэчаіснасці, нежаль[illegible] пашыраецца сюжэт твора. У прыватным [illegible] адзначаюцца агульныя моманты, думка генералізуецца, больш [illegible] выяўляецца погляд героя на тое, што адбываецца навокал. І ўсё гэта -- пры гранічным лаканізме ў выкарыстанні мастацкіх сродкаў, пераканаўчай псіхалагічнай матывацыі змены аб'екта гаворкі.

Па сутнасці, асацыяцыя становіцца адным з важнейшых кампазіцыйных прыёмаў, якім М.Гарэцкі ахвотна і ўмела карыстаецца ў ранніх апавяданнях: "А зорачкі блішчэлі так хораша не нова, і скрыпеў снег... І мерныя тужлівыя вершы ляцелі з неадкуль:

Мой родны кут, краса мая,
З табой навек растаўся я!..

І задумаўся Клім. І пачаліся неяк па-іншаму:

Мой родны край, краса мая,
З табой вок н е ў з г о д з е я ...*

Пад лыжачкай шчымела нешта незнаёмае.

Мой родны край, як ты ж мне міл[illegible],
Забыць цябе не маю сілы...

І ляцелі думкі. І крычалі струны душы дзіўна-маркотным гукам.

Мой родны край, як ты ж мне мілы,
Н я м і ц ь цябе не маю сілы."[2]

Перайначванне першых радкоў паэмы Я.Коласа "Новая зямля" ўзнікае ў свядомасці Кліма не "з неадкуль", а па асацыяцыі, [illegible] якой, як і ў папярэднім выпадку, з'яўляецца настрой. Калі б героям не было "невясёла-невясёла", то не [illegible] яму [illegible], відаць, зусім іншыя вершы. У прыведзеным жа прыкладзе "вершыкі" [illegible] Коласа, [illegible] радкоў [illegible] мастацкі [illegible]. Па-мойму, [illegible]

* -- Выдзелена ў тэксце твора. -- М.М.
2. Гарэцкі М. У лазні // Гарэцкі М. Збор твораў... . -- Т. [illegible] -- С. [illegible]

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

тотна дапаўняецца ўяўленне чытача аб маральным обліку і сутнасці ідэйных пошукаў Кліма Шамоўскага. Па-другое, ствараецца пэўная эмацыянальная танальнасць твора, узмацняецца яго эстэтычнае ўздзеянне.

Выкарыстанне асацыяцыі па падабенству дае М.Гарэцкаму магчымасць псіхалагічна матываваць пераход і ад аднаго стылёвага пласта да другога. І зрабіць гэта, затрацілўшы мінімум выяўленчых сродкаў. Так, герой апавядання "Усё мінаецца" "зірнуў на неба і падумаў:

"Там чорныя хмары, а паміж іх светлыя лапікі. І вецер сырадземанаваты. Будзе дождж. Але прыемна..."

І ўздумаў ён на тое, што было некалі пад такім жа самым небам. І сказаў сабе самому, уздыхнуўшы:

— Мінуўся год, мінулася каханне, і пастарэў я... Так. Усё мінаецца.

А хмары, і светлае, і вецер, і ўсё бязмоўна, але нязрушна пацвярджалі яму:

— Так, усё мінаецца і ўсё ёсць вечнае..."[3]

Выгляд вячэрняга неба па асацыяцыі выклікае ў героя твора ўспаміны аб мінулым, а гэта ў сваю чаргу прыводзіць да абагульнення — думкі аб мінучасці і вечнасці ўсяго існага. Дзякуючы асацыятыўнасці мыслення героя, праблематыка твора як бы "узбуйняецца", у цэнтры ўвагі аказваецца не бытавая дэталь, а агульначалавечая па сваёй значнасці філасофская праблема.

Сны Архіпа Хінкевіча, змест якіх важны як для разумення яго характару, так і галоўнай ідэі апавядання "Роднае карэнне", таксама ў многім асацыятыўна звязаны з навакольнай рэчаіснасцю. І М.Гарэцкі часам падкрэслівае гэта: "Скрыпела дрэва нейкае? — прыпамінае Архіп. — Ай не, то ж бацька на печы храпе сабе."[4] Бясспрэчна,

3. Гарэцкі М. Усё мінаецца// Гарэцкі М. Збор твораў... . — Т. I. — С. 102.

4. Гарэцкі М. Роднае карэнне// Там жа. — С. 67.

што менавіта знаемства з чарадзейнай казкай дазволіла герою твора сасніць новую хату бацькоў, якая "перад ім, на адной назе круціцца, скача, верціцца..."[5] Дарэчы, гэты момант, як і некаторыя іншыя ў сне Архіпа, мае адценне прароцтва, асацыятыўна звязаны з падзеямі, магчымі адбыцца неўзабаве наяве. І праз тое закранаецца яшчэ адно "вечнае пытанне".

Найбольш, бадай, актыўна магчымасці асацыяцыі як кампазіцыйнага прыёму "эксплуатуюцца" пісьменнікам у філасофскім цыкле "Што яно?". Думка яго персанажаў у пошуках адказу на "вечныя пытанні" пастаянна пераскоквае з аднаго прадмета на другі па асацыяцыях, матывацыя якіх часта амаль няўлоўная. Часам "масцікам" асацыяцыі з'яўляецца слова: "Мне не падабаецца тут у лагчынах, сярод плятнёў, тынаў, платоў, загародаў, не... Чорта не відна...

Чорта, чорта, чарцяночка... І я чорт. "Дурны, дурны"... (...) Папову батрачку ў балота завёў. Плакала, плакала Рыпінка Непадступная... /падкрэслена намі — К.К./"[6]

Больш таго, у гэтай новай тады для беларускай літаратуры жанравай форме асацыятыўнасць мыслення героя становіцца жанраўтваральным фактарам. Бо кампазіцыйным цэнтрам філасофскага цыкла "Што яно?" з'яўляецца вобраз галоўнага героя, ва ўяўленні якога і ўзнікаюць вобразы і малюнкі, аб'яднаныя асацыятыўна на аснове агульнай праблематыкі. Аб гэтым сведчыць своеасаблівае лірычнае адступленне пасля трэцяй часткі цыкла: "Думы мае, думкі, кусачыя пчолкі, крылатыя птушкі, лятучыя болкі! (...) Думы мае, думкі, летуценні мае..."[7] І ў яго канцы: "О, досыць мне, досыць мне, дзвоні ўхо... (...) Усе будуць смяяцца з пісання майго: і таварышы-студэнты... (...)

5. Гарэцкі М. Роднае карэнне// Гарэцкі М. Збор твораў... . — Т. І. — С. 67.
6. Гарэцкі М. Што яно?// Там жа. — С. 90.
7. Там жа. — С. 94.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

Думы мае! /падкрэслена намі — М.К./[8]

Па сутнасці, у цыкле "Што яно?" ёсць нешта падобнае да "тэатра аднаго акцёра", які разыгрывае ўласныя імправізацыі і па чарзе пераўвасабляецца ў іх персанажаў. Таму для яго не надта істотная такая "дробязь", як іх знешнасць, узрост ці імя. Імёны ў персанажаў твора або зусім адсутнічаюць, або падбіраюцца яўна пахапкам, адлюстроўваюць толькі адну якую-небудзь прымету: "Усе людзі спаць палеглі, а чму... як яго?.. а Янку не спіцца."[9]

Такім чынам, асацыяцыя ў ранніх апавяданнях М.Гарэцкага набывае значэнне важнага канструктыўнага фактару і кампазіцыйнага прыёму. Яе выкарыстанне дазваляла пісьменніку пры мінімальнай траце мастацкіх сродкаў дабіцца максімальна магчымага пашырэння сюжэтных рамак і "ўзбуйнення" праблематыкі апавяданняў. І разам з тым — больш поўнага і ўсебаковага раскрыцця характару героя, самой ідэі твора, умацнення яго эстэтычнага ўздзеяння.

---

8. Гарэцкі М. Што яно?// Гарэцкі М. Збор твораў... . — Т. I. — С. 100-101.
9. Там жа. — С. 96.